

Rozhovor o vzdelanosti na Slovensku

Otázky kládol Vladimír Jancura

Len 29 percent opýtaných Slovákov – podľa čerstvého výskumu amerického Pew Research Centra – si myslí, že sa majú lepšie ako pred pádom komunizmu. (Opačný pocit má 48 percent, ďalší nevedia.) Čo si o tom mysliet’?

Chápem tie čísla, i ľudí za nimi. A je mi z toho smutno. Na tieto Dušičky chodil som po Slovensku, po hroboch príbuzných. V Turci, na Pohroní, v Liptove pribúdajú budovy veľkých obchodných reťazcov, kríza-nekríza; zákazníkmi sa to len tak hemží: materiálne sa asi ľudom žije lepšie ako za komunizmu. Ak ľudia hovoria, že sa majú horšie, nevyjadrujú tým hádam ani tak svoje hmotné starosti, ako psychologický stav: nie sú šťastní. Obavy zo straty zamestnania. Nezamestnanosť mládeže. Rýchle pribúdanie starých nevládných ľudí. Rómsky problém (o ktorom vari jedine v Bratislave nevieme skoro nič). Zhrubnutie spoločenského života. Otrávenosť zo zbohatlíkov, závisť, zlosť: sused, nič moc, ibaže vedel využiť správnu chvíľu a styky, sa stal „dopredu určeným vlastníkom“ nejakého štátneho podniku a príslušníkom „slovenskej kapitálovej vrstvy“. Postavil si vilu, či rovno zámok, a hoci podnik nakoniec skončil v rukách zahraničného vlastníka (v Liptove kúpele v Bešeňovej vlastní Gruzíнец; mikulášsku bryndziareň Francúz), naďalej arogantne predvádza svoju príslušnosť k slovenskej „smotánke“. Papaláši z čias komunizmu sú v porovnaní s ním chudákmi. Tí pracanti, čo sa stali kapitalistami vlastnou pilnosťou, sú uponáhľaní, nervózni a mnohí nešťastní sami zo seba: ťažko sa podniká v ekonomike, zamorenej bezprávnosťou a korupciou. Na postkomunistickom Slovensku je veru málo pohody.

„Hrdina našich dní, disciplinovaný konzument spotrebného tovaru a televíznej zábavy, ktorému je všetko jasné“, napísali ste v SP. Zmenilo sa niečo v tomto ohľade?

Zmenilo sa. Ale ak sa niečo zmenilo hrozne, tak je to práve masová komunikácia. Ba miesto nej tu máme nenásytného žraloka: priemysel zábavy. Noviny za komunizmu boli nudné, plné demagógie, poloprávd a lží. Dnešná tlač asi nenudí, veď toľko žurnálov nevychádzalo u nás nikdy a vytláčajú z domácností už nielen knihy, ale vari aj rodinné rozhovory. Lenže čo robia so psychikou priemerného konzumenta tie každodenné líčenia nekompetencie, hrubosti a hlúposti politikov, často zjednodušené a polopravdivé, tie klebety o milostných aférach prominentov a mediálnych hviezd, tá neprehľadná hromada senzácií, od počtu vlámaní a vražd až po zázraky vedy a techniky? Robia v hlave zmätok; znečitlivujú ľudí voči utrpeniu iných; vytvárajú návyk na vulgárnosť; zvyšujú prahy pre emocionálne uspokojenie a tým potrebu stále väčších, dnes už, povedal by som, konských dávok vzrušenia. Pritom dnes slovenská inteligencia nemá jediný časopis, čo by bol analogický Kultúrnemu životu z čias komunizmu. Pokiaľ ide o média, čo by slúžili nie zábave, ale analýzam a inteligentnému obcovaniu vzdelancov, sme na tom dnes na Slovensku biednejšie, ako sme boli v dobe duchovne najhoršej, koncom 19. a začiatkom 20. storočia. A to som sa ešte nezmiel o molochu – či skôr Golemovi – akým je dnes televízia. Takto sa o nej vyjadrili nedávno dvaja kompetentní muži: podľa Jána Maxu v najpozeranejšom čase, večer po siedmej hodine, si televízia zarobí

reklamami na to, aby zo zárobku mohla nakrúcať vlastné programy. Ale aké programy? Tie, ktoré pritiahnu čo najviac divákov, a to sa dnes dá spoľahlivo zmerať peplemetrami. A čo títo väčšínoví diváci chcú? Bohumil Stejskal to popísal výstižne: Pracou unavení diváci potrebujú svoju dávku násilia nie od siedmej, kedy začínajú hlavné správy, ale okamžite po príchode domov. Preto sa im ešte pred hlavným časom servírujú „podvečerné kriminálne jednohubky“: za pätnásť minút stihne sa stať takmer vždy mimoriadne závažný zločin, policajné vyšetovanie, dolapenie a usvedčenie páchatel'ov. – A všimli ste si, aký jed sa servíruje deťom, len čo sa vrátia zo školy? Čím väčšia sledovanosť, tým viac reklám, tým väčší zisk, tým primitívnejšie nové programy – zosilňujúci sa, bludný kruh. Presne to, ako kedysi charakterizoval televíziu Piet Hien: je to vsunutie dostatočne pútavého programu medzi reklamné šoty v záujme toho, aby si predvádzané reklamy udržali divákov. Čo ma trápi je fakt, že aj inteligentní a kultivovaní ľudia neprotujú proti neveriteľnej naivnosti, ba stupidite „mikropríbehov“, aké predstavujú televízne reklamy, ale samozrejme aj proti tej pokleslej zábave, ktorou sú vyplňované diery medzi reklamou. To sme už tak zdetinčili, tak zhlúpli? Alebo tak zľahostajneli? Samozrejme, vždy sa dá použiť argument Václava Klauza: keď ťa niečo na obrazovke nebaví, či priam pohoršuje, vypni si televízor. Nepleť sa do záujmov a úrovne iných, každý človek vie najlepšie, čo potrebuje a čo mu slúži k dobru. Lenže – a považujem sa za kompetentného povedať to práve ako biológ – táto posledná veta je absolútne pomýlená. Je popretím všetkého, o čo vzdelanci v našej kultúre vždy usilovali.

Štúrovci vyliali z vaničky aj dieťa – „zriekli sa uhorských dejín. Zbavili nás dejín!“, zvolali ste. Aké aktuálne! Plus zrážka dvoch agresívnych nacionalizmov. Čo by ste ešte dodali po čase, v zmenených podmienkach?

Práve štúrovci boli tí slovenskí vzdelanci, ktorým o čosi šlo. Štúrovská generácia bola generáciou čestných, obetavých ľudí. Len sa im toho vzdelania nedostalo dosť, trpeli polovzdelanosťou; a pomýlili sa v národnej ideológii, ktorú nám vymysleli. Tým, že sa títo naši Zakladajúci Otcovia zbytočne zriekli uhorských dejín a vytvorili blud tisícročného útlaku, zabudovali do slovenského národného organizmu komplexy kolektívnej menejcennosti a strach pred cudzími a svetom vôbec, zúrivé rovnosťárstvo, nevieru vo vlastné sily, nedocenenie roly aristokracie a duchovnej elity. V Uhorsku až do počiatku 19. storočia bola úradným i školským jazykom latinčina. Tí, čo dnes hovoríme po slovensky a tvoríme slovenský kultúrny národ, sme potomkami tých, pre ktorých tu po stáročia boli materským a hovorovým jazykom nielen dialekty slovenské, ale aj maďarské, nemecké, rómske, rusínske, chorvátske, poľské. A dnes slovenský politický národ nepredstavujú iba tí z nás, ktorých hovorovým jazykom je slovenčina, ale aj tí, čo rozprávajú medzi sebou po maďarsky, česky, nemecky, či rusínsky – ani tí druhí nie sú „národnostné menšiny“, ale rovnocenná súčasť občianstva Slovenskej republiky. Možno práve preto, že naša pôvodná národná ideológia je slabá a pomýlená a na novú sa sotva zmôžeme, mali by sme sa Slováci stať prvými a hlavnými priekopníkmi idey európskeho politického národa. Zanedlho sa spoločným komunikačným jazykom všetkých Európanov stane angličtina. Ale či si pritom udržíme vlastnú kultúru a ňou budeme prispievať do spoločnej kultúry Európy, to bude záležať iba od nás, od koho, akú podporu dáme u nás tvorivým ľuďom a výnimočným talentom. Keď nie, ako národ skončíme. Nie pod tlakom iných, ale samozničením.

Mytológia a historiografia. „Obraz našich dejín musí byť pravdou..., ktorá by bola bezpečným zakotvením našich istôt, nášho sebavedomia“. Prečo sa nám nedarí ani 20 rokov po revolúcii nahrádzať mýtické myslenie vedeckým?

Treba mať na pamäti, že ideológia slovenského národného „obrodenia“, akokoľvek bola dobre mienená, za pár desaťročí vypudila zo slovenského kultúrneho národa skoro všetko zemianstvo, skoro celú buržoáziu a poriadne preriedila rady slovensky zmýšľajúcej inteligencie. Údaj zo sčítania ľudu v Uhorsku z roku 1910 by sa mal učiť na našich školách na jednej úrovni s Ústavou SR: v tú dobu pracovalo v slovenských župách 20 595 osôb považovaných za vzdelaných. Z nich sa k slovenskej národnosti hlásilo 10% (2 715), k nemeckej 5, ukrajinskej 1 a zbytok, 84%, k maďarskej. Z tých, čo sa hlásili za Slovákov, bolo 349 farárov a duchovných správcov, 343 učiteľov, 82 advokátov, 79 kaplánov, 66 učiteľiek, 26 lekárov, 23 štátnych úradníkov, 10 profesorov stredných škôl, 2 redaktori a novinári – a najviac, až 1 423, pôrodných babíc. Nedávno, keď Univerzita Komenského oslavovala 90. výročie svojho založenia, sme sa mohli dočítať, že za tých 90 rokov len ona sama vychovala 150 tisíc vzdelaných ľudí. Vari žiaden iný národ na svete neurobil za jedno storočie taký ohromný vzdelanostný skok. Aká inteligencia mohla pri tom závratne rýchlo raste vznikáť? Nuž, rýchlená, tak ako rýchlená zelenina – odvažujem sa povedať že z väčšej polovice polovzdelaná. Podľa údajov Miroslava Urbana je dnes Slovensko v počte vysokých škôl na počet obyvateľov na druhom mieste na svete – hneď za Grónskom (ktoré má síce len jednu vysokú školu, ale obyvateľov hŕstku). Nedávno ministerstvo školstva rozhodlo, že len malý počet vysokých škôl na Slovensku, čo nesú názov univerzita, sú oprávnené sa takto nazývať. Akým kritériom sa ministerstvo riadilo? Pomerom počtu profesorov a docentov na počet študentov. Žiadne obavy: zanedlho splnia toto kritérium všetky, chýbajúce počty vysokokvalifikovaných titulonosičov si ľahko doplnia. Nedá mi zdržať sa trpkkej ironie: kto ešte nie je univerzitným profesorom a chce ním byť, nech sa prihlási u súdruha Trdličku! (Veď, dodajme ešte ironickejšie, takto sa vraj nedávno stal jeden uchádzač rovno novým ministrom vlády SR.)

Výsledok? Pokračovanie v mizernej tradícii vytvárania polovzdelancov. Obtulovaných odpredu i odzadu. Pováčšine, obávam sa, neschopných. Sebaistých navonok, v podstate ale zakomplexovaných. Napísal som ešte v komunistických časoch a môžem len zopakovať: najstrašnejšia solidarita je solidarita neschopných. Pretože tí sú schopní všetkého. Práve to nám slovenská polovzdelaná inteligencia za komunizmu predviedla. Pripomeňme si Vladimíra Mináča a jeho družinu. Mináč, predseda Matice Slovenskej, člen ústredného výboru komunistickej strany, sa považoval za oddaného pokračovateľa štúrovcov. Ale kým štúrovci boli zásadoví ľudia, Mináč bol prototypom dvojtvárnosti a cynizmu. Jedny reči na verejnosti, oficiálne a patetické, druhé v súkromí, vulgárne a hlúpe, pri alkoholických flámoch s kámošmi. Čím iným mohol prikryť túto absenciu charakteru než zničujúcou ideológiou, od ktorej by sa Ľudovít Štúr so zhnusením odvrátil: najdôležitejšie, pre jedinca i pre národ, je prežitie. Slováci sme predviedli svetu jedinečný vzor: nič sme síce ľudstvu nedali, okrem kolíb sme nič nepostavili, ale zato sme víťazne prežili. Toto je ideológia, ktorá nás tu naďalej straší, mináčovská rada mladým Slovákom: prežiť, prežiť za každú cenu!

Lenže na Slovensku odznel iný hlas, dokonca ešte pred štúrovcami. Pavol Jozef Šafárik v r. 1811 takto charakterizoval človeka: „A človek človekom je, že za ideu zomrieť môže.“ Poviem neskromne: túto Šafárikovu vetu som nedávno v jednom

európskom vedeckom časopise navrhol ako najvýstižnejšiu definíciu človeka vôbec. Koľko vzdelancov bolo u nás schopných zomrieť za ideu? Martin Bútora popísal v r. 1990 vo svojej brilantnej literárnej miniatúre „Skok a kuk“ správanie sa za komunizmu jedného z našich najtalentovanejších filozofov (vyškoleného, mimochodom, na parížskej Sorbonne) a vytvoril tak možno jeden z varovných prototypov slovenského vzdelanca: tento filozof vyprodukoval spotvorené texty plné zámlk a inotajov, aby bolo konformné s vtedajším štátnym náboženstvom, marxizmom; pokorne skláňal chrbát pred mocipánmi, „hoci v minulosti sa toľkokrát prejavil ako duchovný aristokrat, ako udržiavateľ a uchovávateľ hodnôt, ako nositeľ kontinuity“, a zomrel „žiaľ bez toho, aby nám zo svojich posledných rokov zanechal dielo, filozofický či humanistický závet...“ Zdá sa mi, že jediný filozof sa vtedy u nás neohol a bol vari schopný stvrdiť vernosť svojim ideám aj životom – táto osobnosť by sa dnes mala stať dnes iným, novým, nosným vzorom pre slovenskú mládež – Svätopluk Štúr (áno, symbolicky, jeden z potomkov rodiny Ľudovíta Štúra). Preto aj vytvoril filozofické dielo európskeho významu. Lenže, typické pre nás: kto o tomto diele na Slovensku vôbec niečo vie? Obávam sa: skoro nik.

Byť schopným zomrieť za ideu neznamená byť fanatikom. Keď Samuel Abrahám založil v roku 1996 časopis Kritika a Kontext, dal mu ako motto vyjadrenie Josepha Schumpetera: „Uvedomovať si relatívnu platnosť vlastných presvedčení a pritom neústupne za nimi stáť, to je to, čo odlišuje civilizovaného človeka od barbara.“ Poviem to ako biológ: Človek je od prírody mýtofilom; je biologicky určený k tomu, aby mal svoj úplný obraz sveta, v ktorom si vie všetko vysvetliť; kultúrne prostredie, v ktorom rastie, poskytuje materiál, z ktorého sa tvárni osobnosť. Samozrejme, pri dnešnom stave vedeckého poznania sveta väčšina z našich vysvetlení sveta sú stále iba mýty, lenže osobnosť je silná tým, že na svoje vysvetlenia sveta, na svoje mýty verí, že ich vie presadzovať a brániť. Je ale dostatočne múdra na to, aby inému človeku priznala rovnaké právo na vlastné chápanie sveta. Kto všetko relativizuje, pre ktorého nič nie je platné a záväzná, kto koná mináčovsky oportúnne, neprestáva byť mýtofilom. Ibaže jeho mýtom je cynizmus a bezzásadovosť – ontologický pragmatizmus. Bez silných osobností, čo sú za ideu schopné obetovať život, nevznikne na Zemi raj; bude tu peklo, vytvárané kultúrnymi parazitmi: cynikmi a ontologickými pragmatikmi. Komunizmus zmnožil u nás počet týchto kultúrnych parazitov do nebezpečných rozmerov. A čo je horšie, oni rýchlo pribúdajú aj v celom západnom svete. Ak sa nám ich počet nepodarí uregulovať, rozložia základy, na ktorých bola vybudovaná celá euroatlantická kultúra.

Veda a duchovné výkony. Podľa fyzika Vladimíra Bužeka (nedávny rozhovor s ním v Pravde) môže SAV prepustiť polovicu pracovníkov, a nič sa nestane. „Potrebujeme bádanie, ktoré je tvorbou prýštiacou z talentu, vytváraním novej skutočnosti“, napísali ste. Prečo sa mu u nás stále nedarí? Nenadväzujeme na správne tradície? Ktoré sú tie správne?

Veľmi som rád, že ste v otázke použili meno Vladimíra Bužeka a odkaz na rozhovor, ktorý ste s ním nedávno uverejnili. Bužek sa mi javí najaktuálnejším protagonistom stavu slovenskej vzdelanosti; ba pre mňa ako experimentátora je priam pokusným morčatom na testovanie hypotézy o stave našej spoločnosti. Bužek je fyzik svetovej povesti a významu. Je pritom ale zároveň slovenským vlastencom, a k tomu ešte aj mužom so širokým kultúrnym záberom, povedal by som, renesančná osobnosť – čosi celkom neobyčajné v 21. storočí. Navyše, ako ukázal aj váš rozhovor, muž prenikavej

vízie, ako by slovenská kultúra mala vyzerat': ak ju kedysi predstavovali literáti ako „svedomie národa“, mali by sa dnes jej podstatnou zložkou stať intelektuáli z vedeckých kruhov. Patril som k tým, čo boli za to, aby sa Bužek dostal do čela ustanovizne, ktorá by mala byť na Slovensku prvá a najprestížnejšia vôbec: mal by byť najlepším z najlepších, rektorom Univerzity Komenského. Keď sa ukázalo, že to nie je uskutočniteľné, veril som, že sa stane predsedom Slovenskej akadémie vied. Nestal sa ním – v poriadku, našiel sa iný úspešný vedec – lenže Bužeka kolegovia z akadémie nezvolili ani len do jej vedenia. Vedecky publikuje síce aj pod hlavičkou akadémie, ale mnohé jeho publikácie nesú názov jeho osobného, súkromného výskumného „ústavu“, čo sídli v Bratislave v Líščom údolí. Pripomína mi to, žiaľ, komunistické časy, keď som, prepustený v normalizačných čistkách z Univerzity Komenského, pracoval na vidieku a výsledky svojho výskumu z univerzity, ako-tak skompletizované vo vyhnanstve, publikoval pod hlavičkou „Krajská psychiatrická liečebňa, Pezinok“. Líščie údolie neznie menej bizarne, ako za komunizmu Pezinok vedľa Oxfordu či Paríža. Čo je pre mňa najsmutnejšie vôbec, je to, že moji mladší kolegovia na Univerzite Komenského zvädzajú dnes, o 40 rokov neskôr, presne tie isté boje o samozrejmosť a s rovnako malými ľuďmi, ako ja vtedy – radostné na tom je iba to, že už na univerzite neexistujú stranické výbory, ktoré by ich, ako kedysi mňa, z univerzity vyhodili. Ich osud – ale aby sme ostali pri Bužekovi ako paradigme, osud Vladimíra Bužeka, dnešný a budúci, jeho rola v slovenskej kultúre – by sa mali stať indikátorom stavu kultúrnej zrelosti, ba duchovného zdravia Slovenska vôbec.

Volali ste po vytváraní „duchovnej klímy“, ktorá núti do „kvalitnej roboty“. Prečo u nás naďalej kvitne diletantizmus na všetkých stupňoch a vo všetkých oblastiach? Prečo sa klame a beztrestne predstiera práca? Prečo sa udeľujú vysokoškolské tituly tak, ako sa udeľujú. Kde sa stala chyba a ako ju možno napraviť?

Nemá cenu sa sťažovať a stenat'. Tým veci nezlepšime, ale zhoršíme. Dôležité je, samozrejme, analyzovať to, čo sme neurobili a urobiť mohli a kde sme sa mýlili. Ja sám ľutujem nevyužitú možnosť, ktoré nám nakrátko vytvorili prvé mesiace po Novembri 1989. Uveril som, že je treba najprv zreparovať politický systém a ekonomiku a ustupoval som tým, čo vtedy o to usilovali. Vtedy, ale jedine vtedy, by sa možno podarili tri jedinečné nápady, ktoré som vtedy mal, ale nepresadil. Mohli by sme dnes mať v Bratislave na Hradnom kopci namiesto parlamentu medzinárodnú Stredoeurópsku univerzitu. V dnešnom prezidentskom paláci by nesídlila hlava štátu, ale bol by to Dom vedy a umenia – s veľkou, pre verejnosť otvorenou čítárňou a knižnicou. A dnešné Hlavné námestie by nieslo názov Námestie Európy: nebolo by na ňom len Francúzske kultúrne stredisko, ale aj kultúrne strediská Španielska, Talianska, Rakúska, Spojených štátov, Ruska. Ale načo nariekať nad tým, čo sa už nezmení; treba sa nanovo a neústupne pokúšať o to, čo sa robiť dá, i vtedy, ak sa nedá! Jan Werich múdro povedal: Ľudská hlúposť je neporaziteľná, ale treba proti nej bojovať, lebo ináč by zatopila celý svet. Iný český veľikán, Karel Čapek, napísal jasnozrivo už v r. 1934, keď ešte nebola televízia a dav mali formovať noviny: Nie davy sa hrnú nadol, ale tí, čo by ich nahor mali ťahať, sa znižujú na ich úroveň. „Teprve tehdy může člověk davový nabytí povážlivé převahy, nezjevuje-li se mu žádná vyšší a inteligentnější instance, která by už svým bytím a trváním rušila absolutní platnost jeho sufizantních názorů. Řekněme, kdyby čtenář novin nenalézal denně černé na bílém, že nic není nadřazeno jeho vkusu, jeho představám

a zásadám, kedyby se tisk přímo necpal ráno i večer snažně a služebně na jeho úroveň, ztratil by ten čtenář brzo uspokojení ze své průměrnosti...“Ale, vlastne, načo citovať českého majstrov, keď máme svojho: Jána Lajčiaka. Pre mňa je Lajčiak jednoznačne hlavnou postavou slovenskej kultúry. Lajčiak presne, nesentimentálne vedel, v čom je rola vzdelanca v národnom spoločenstve: kultivovať mi ideí v národe nie sú masy, ale indivíduá. „Verejná mienka, ak je v dobrých koľajách, môže konať veľké veci, ale neraz nie je nič iné ako slepá kolektívna náruživosť ľudu. A tu potom možno povedať vox populi vox diaboli.“ „Nevyspelý národ, ktorého duševný život je poprerastaný rôznymi poverami ako pole tou najplnšou burinou, je vnímavý pre tie najväčšie nezmysly, ktoré jarmočná tlač rozširuje. Tu predovšetkým myslím na všelijaké snáre, tie otravy intelektu ľudu.“ (Kde mu mohlo napadnúť, že o sto rokov neskoršie bude si tento ľud nové „snáre“ vynucovať cez peplemetre v televízii! A že mu elity národa, politické i kultúrne, bude ponížene nadbiehať.)

Lajčiakove vety som odcitoval v jednom našom týždenníku, keď som v ňom pred rokom písal o európskom význame vedeckého diela tohto muža. Stalo sa niečo príznačné: Posledná veta, ktorá je v zátvorkách, je moja. Bola síce vložená do zátvoriek, ale v skutočnosti mala byť esenciou celej výpovede. Táto veta sa nedostala do vytlačeného textu, redakcia ju vyškrtla. Buď preto, že ju redaktori nepovažovali za dôležitú – v lepšom prípade – alebo skôr, obávam sa, že im pripadala nepatričná, elitárska, nedemokratická. Tak ju, prosím, dajte aspoň sem, na koniec nášho rozhovoru. Na Slovensku v minulosti síce rozkvitala nevzdelanosť a vládlo rovnostárstvo, ale ľud si vážil vzdelaných ľudí, učiteľov a farárov. Chcel, aby ho vzdelaní ľudia viedli a dvíhali na ich úroveň. Tak slovenský ľud videl rolu vzdelancov. Takou by mala byť. Ak vzdelaní ľudia ustupujeme alebo rezignujeme na svoje poslanie, pomaly ale hrozivo mení sa u nás demokracia na politický systém, pred ktorým múdri ľudia vždy, už od čias Platóna pred 2 500 rokmi, varovali ako pred morom: na vládu luzy, ochlokraciu.